

9. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры // Теория метафоры. М. :Прогресс, 1990. – С. 68–81.
10. Ричардс А. Философия риторики // Теория метафоры. М. :Прогресс, 1990. – С. 44-67.
11. Рудакова А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика / Под. ред. И.А. Стернина. – Воронеж, 2002. – 78 с.
12. Zeynalova S. On the cognitive approach to metaphor // Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2011, № 13, s. 95-102

COGNITIVE APPROACH TO METAPHOR ANALYSIS

Sadigova Gular Fizuli

Summary

The change in scientific ideas about the ontological status of a metaphor and its epistemological potential formed the basis of the philosophical level of the cognitive approach to metaphor, however, when solving questions about the procedures for processing knowledge and the mechanism of metaphorization, ways of representing cognitive structures and their systematic nature, the opinions of researchers diverged at the present stage in the framework of the cognitive approach, several interacting, complementary and developing approaches can be distinguished, which, combined according to the principle of "family resemblance", form a complex scientific prototype of the cognitive approach to the study of the metaphor. The central place in cognitive linguistics is occupied by the problem of categorizing the surrounding reality, in which the main role is played by metaphor as a manifestation of the analog capabilities of the human mind.

КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД К МЕТАФОРИЧЕСКОМУ АНАЛИЗУ

Садыгова Гюлар Физули

Резюме

Смена научных представлений об онтологическом статусе метафоры и ее гносеологическом потенциале легли в основу философского уровня когнитивного подхода к метафоре, однако при решении вопросов о процедурах обработки знаний и механизме метафоризации, способах репрезентации когнитивных структур и их системности мнения исследователей разошлись и на современном этапе в рамках когнитивного подхода можно выделить несколько взаимодействующих, дополняющих и развивающих друг друга подходов, которые, объединяясь по принципу «фамильного сходства», формируют сложный научный прототип когнитивного подхода к исследованию метафоры. Центральное место в когнитивной лингвистике занимает проблема категоризации окружающей действительности, главную роль в которой играет метафора как проявление аналоговых возможностей человеческого разума.

Rəyçi: BDU-nun Ümumi dilçilik kafedrasının dosenti M.Məmmədov

GDU-nun "Qrammatika və İngilis dilinin tədrisi" kafedrasının 14.07.2021-ci il tarixdə keçirilmiş iclasının 12 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 16 iyul 2021-ci il

UOT:81.

DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİNDƏ ESTETİK DƏYƏRLƏNDİRMƏ

Salamova Zeynəb Seyfər qızı

AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun doktorantı

zeynabsalamova83@gmail.com

Xülasə: *Bu məqalədə dünyanın dil mənzərəsində estetik dəyərin formalaşması problemi hərtərəfli araşdırılır. Məqalə lingvokulturoloji tədqiqat olaraq estetik dəyərin dildə ifadəsi*

probleminə həsr olunmuşdur. Məqalənin aktuallığı aşağıda qeyd olunan şərtlərlə səciyyələnir: ətraf aləmin lingvokulturoloji modelləşməsi dilçiliyin aktiv inkişaf etmiş istiqamətlərindən biridir. Lakin buna baxmayaraq estetik dəyərin lingvokulturoloji özəlliyi lazımınca araşdırılmamışdır. Estetik dəyər çox mürəkkəb bir fenomen olub dil sistemində müəyyən struktura malikdir. Bundan əlavə estetik dəyərin universal vəcxözal xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu xüsusiyyətlər lingvistik təhlil metodları ilə müəyyənlaşdırılır. Estetik dəyərin etnokulturoloji özəlliyi əxlaqın mədəni dominantları ilə əlaqədardır.

Açar sözlər: estetik dəyərin formalaşması, dünyanın dil mənzərəsi, estetik dəyərin təhlili, lingvokulturoloji tədqiqatlar

Ключевые слова: формирование эстетической оценки, языковая картина мира, анализ эстетической оценки, лингвокультурологические исследования.

Key words: formation of aesthetic value, the language map of the world, analysis of aesthetic value, linguocultural researches.

Giriş. Mədəniyyət fenomeninin məzmununa insan fəaliyyəti və onun obyektiv nəticələri daxildir. Qeyri-mədəniyyət olaraq insanın fəaliyyəti ilə əlaqəsi olmayan ,insan ağıllının funksionallaşması ilə bağlı olmayan təbiət hadisələrini qarşılaşdırı bilərik. Çünki insan ağıllı maddi və ideal obyektlərin sistemli dəyərləndirilməsinə qadirdir. Henri Rikkert qeyd edir ki, mədəni və təbii prosesləri bir-birindən yalnız dəyər prinsipinə əsaslanaraq fərqləndirmək mümkündür. Bütün mədəni proseslərdə insan tərəfindən verilən dəyərin nümunəsini görmək mümkündür. Bu belə bir ümumi fikrə gəlməyə imkan verir ki, məhz dəyərlər mədəniyyətin fundamental xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Ümumi qəbul edilmiş fikir bir daha təsdiqlənir ki, dəyərlər ən fundamental xüsusiyyətdir və davranışın ən yüksək istinad nöqtəsidir (15, 34-52). P.S.Qureviçin fikrincə, yalnız bilik və məlumata deyil, insanın şəxsi həyat təcrübəsinə əsaslanan istinadlar həyata şəxsi münasibətlərin rəngarəng formalarını özündə ehtiva edir. İnsan dünyaya, əşya və hadisələrə münasibətini dəyərlərə istinad edərək formalaşdırır. Dəyərlər insanın dəyərləndirmə fəaliyyətinin bir növ əksi sayıla bilər (7, 120-123).

Q.Q.Slışkin dəyərləri müxtəlif əsaslar əsasında təsnif etməyi təklif edir. İnsanın müəyyən fəaliyyətinin və ya ictimai şüurun müəyyən sahəsinə əsaslanan dəyərlər arasında iqtisadi, ictimai, əxlaqi, metafizik, dini, oyun, estetik və s. qeyd edilə bilər (16, 38-40). Obyektdən asılı olaraq dəyərləri (sosial şərtlənən) və daxili (personal şərtlənən) dəyərlərə bölmək olar. Beləliklə, fərdi (personal müəllif), mikroqrup (ailə, yaxın dostlar arasında olan), makroqrup (ictimai), etnik və ümumi bəşər dəyərlər fərqləndirilir. Müasir bir sənaye cəmiyyətinin dəyərləri, orta əsrlər xristianlığının dəyərləri və s. qeyd edə bilərik. Dəyərləndirmə prosesində yalnız subyektin əvvəlki təcrübəsinə deyil, həm də aktual marağına önəm verilir. Maraqlı dəyərləndirmənin nəticəsində müəyyən iz qoyur, çünki məhz seçim meyarı dəyərləndirmə prosesini fərqləndirir. Dəyər meyarının seçimindən yalnız dəyərin forması deyil, onun parametrləri də asılıdır. Beləliklə, bir ekvivalent ilə dəyər obyektivliyini ölçərkən müəyyən bir dəyər əldə edilir, lakin başqa bir ekvivalentdən istifadə edərkən dəyər obyektivliyi mənfi dəyər şəklində görünür.

Əsas hissə. Müqayisə zamanı dəyərləndirmə yalnız ekvivalent seçimi deyil, həm də dəyərləndirmə meyarlarının seçimi ilə əlaqələndirilir. Müəyyən bir ekvivalentin məzmunu dəyərləndirilən obyektin məzmunu ilə eyni olmalıdır, yəni dəyərləndirilən obyektə olan bütün keyfiyyətləri və xassələri ekvivalent özündə ehtiva etməlidir. Obyektin və təxmin edilən ekvivalentin müqayisəsində müəyyən uyğunsuzluq ola bilər. Dəyərləndirmə meyarının başlanğıcı və əsas məqamları müəyyən bir obyektlər sinifinin dəyərləndirilməsində təmsil olunmalıdır. Bundan əlavə meyar əşyaların real xüsusiyyətlərini əks etdirməlidir, subyektin maraqlı və tələblərini özündə ehtiva etməlidir. İdeallar, məqsədlər, normalar və sosial məsələlər dəyərləndirmə meyarının yaranmasında iştirak edir və onun strukturuna daxil olur. Dəyərləndirmə meyarı dəyər haqqında təsəvvür yaratmışdır. Dəyər meyarı dəyişkən və variativdir. Obyektin dəyər meyarları ilə müqayisəsi sübut edir ki, dəyərləndirmə aktı yeni səviyyəyə yüksəlmişdir (1, 12-14). Fikrimizcə, ictimai mənə, yenilik və proqressivlik kimi meyarlar insan fəaliyyətinin dəyər mahiyyətini

dəyərləndirmədə əsas şərtlər hesab olunmalıdır. Dəyərləndirmə dəyərin realizasiya üsullarından biridir. O, subyektdən kənarda mövcud deyildir. Dəyər obyektiv dəyər haqqında məlumat verərək, ictimai varlığın özəl tərəflərini əks etdirir. Dəyərin vacibliyi ilk növbədə ictimai təcrübənin tələblərindən doğur.

Obyektin dəyərləndirilməsi ilk növbədə dəyərə öz aktual əksini tapır və aktual ehtiyacın predmetinə çevrilir. Dəyər obyektivliyi və dəyər eyni anlayış deyildir. Dəyər obyektivliyi əks olunmuş funksional obyektin vəziyyətini əks etdirir. Vəziyyət obyektivdir, əks olunma isə subyektivdir. Estetik, etik, siyasi, elmi, hüquqi, texniki, iqtisadi dəyər dəyərləndirmə meyarının subyektiv seçimi ilə şərtləndirilmiş formasıdır. İnsanın kənar əşyada əşyaviləşmiş mahiyyəti dəyər imkanı yaradır. Fərdin ehtiyacının əşya ilə ödənilməsi dəyəri mümkünlükdən həqiqiliyə çevirir, reallaşdırır və aktual edir (4,104-109).

Beləliklə, dəyər-əşyanın subyektlə əlaqəsi olmayan varlığının təcəssümü deyildir. Dəyər-subyektin şüurunda yaranmış dəyərləndirmə obyektin ekvivalentidir. Nəticə etibarlı ilə dəyər şüurda mövcud olmur, yalnız öz formasını şüur faktı olan ekvivalentdə tapır. Dəyər əşyanın özü deyil, onun ictimai mövcudluğunun xüsusi vasitəsidir. Dəyərləndirmə obyektini dəyişkəndir, o, dialektik inkişaf edən cəmiyyətin təkamül təcrübəsi ilə birlikdə dəyişir. Hər hansı münasibət əşya və xüsusiyyət kimi dərk edilir. Dəyər obyektivliyi dərk etmə subyektinin münasibətləri zəminində açıqlanır və ictimai münasibətlərdə əks olunur. Müəyyən dəyərləndirmə obyektini dərk etmək üçün dəyər obyektinin funksiyalarını və ictimai şərtlilikləri başa düşmək lazımdır. Dərketmə və dəyərləndirmə predmetləri eyni anlayış deyildir. Dərketmə obyektiv aləmdə mövcud olan predmet, hadisə və prosesləri anlayışlarda və mühakimələrdə əks etdirir. Dəyər isə bizim subyektiv dünyagörüşlərimizin, təsəvvürlərimizin dəyərləndirmə proseslərindəki meyarlar, ölçülər və normalarla qarşılıqlı müqayisəsidir. Bu meyar və ölçülər dəyərləndirmə hökmünü verməyə kömək edir (3,41-46). İctimailəşməyən varlıq elementləri dəyərləndirmə obyektivliyindən məhrumdur. Dəyərləndirmənin müqayisəsi dəyərləndirilən subyektin dəyər obyektinə münasibətinin ifadəsidir. Dəyərləndirmə obyektiv varlığın subyektiv ifadə formasıdır. Nə obyekt, nə dəyərləndirmə subyekti və obyektini eynilik təşkil etmir. Dərketmə prosesində subyekt obyektiv reallığı dərk edir. Müqayisə nəticəsində subyekt obyektiv reallığı və özünü dərk edir, ekvivalent seçərək xüsusi tələbat və maraqlarını nəzərə alır. Bu baxımdan hər bir dəyər ictimailəşir və subyektiv marağı ifadə edir. Dəyər-obyektin müəyyən ictimai funksiyaları ifadə etmək bacarığıdır. Dəyərlər çoxluğu dəyərləndirmə sayının da çox olmasını da tələb edir. Dəyərləndirmə prosesi obyektiv reallığın dərk olunmasının mürəkkəb və xüsusi formasıdır. Dəyərləndirmə elmi baxımdan əsaslandırılmış olmalı, elmin müxtəlif sahələrinə istinad etməlidir. Dəyərləndirmənin səviyyəsindən asılı olaraq onun siyasi, etik, estetik və.s. növləri müəyyənləşdirilir. Dəyərin funksionallaşma özəlliyi tarixən ictimai fəaliyyət növü və şüurun funksiyaları ilə şərtlənir (5,59-72). Şüurun normativ strukturları yalnız dəyərləndirmənin daxili dəyəri ilə deyil, həm də onun obyektini özündə ehtiva edir. Dəyər öz təbiəti etibarlı ilə dialektikdir. Dəyər obyektlərin yenidən dəyərləndirilməsini cəmiyyətin müxtəlif inkişaf dövrlərində subyektin fəaliyyəti ilə əlaqələndirir.

Dərketmə və dəyərləndirmə bir-biri ilə sıx bağlı olan hadisələrdir. Bir tərəfdən hər hansı bir əşya və hadisəni dəyərləndirmək üçün onun dəyərini bilmək lazımdır və məzmunu ilə tanış olmaq lazımdır. Dəyərləndirmə münasibəti insanın həyat və fəaliyyətində mühüm yer tutur. İnsanın tələbat və imkanları, işə və dəyərləndirməyə təhrik etmə mexanizmləri əmək motivləri və məqsədləri, ətraf aləmdəki fəaliyyəti barədə məlumat verir. Dəyərlərin seçilməsində və istifadə olunmasında effektiv üsulların axtarılmasına şərait yaradır. İctimai, elmi, iqtisadi, hüquqi dəyərlərin müəyyənləşdirilməsi problemi daima tarixi konkret şəraitdə həll edilir. Obyektiv dəyərin dərketmə fəaliyyətinin vasitələri və nəticələri kütləvi və fərdi dəyərlərə bəzən uyğun gəlmir. Dəyər subyektiv dərketmə vasitəsi kimi bəzən həqiqət və yalanı səciyyələndirir (9,18-96). Estetik dəyərləndirmə ətraf aləmin dərk edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman təbii və ictimai hadisələr həyatdan götürülmüş və ictimai marağı özündə ehtiva edən gözəllik idealları

ilə müqayisə olunur. İnsanın məqsədyönlü fəaliyyəti öz növbəsində şəxsiyyətin estetik imkanlarının və ətraf aləmə yaradıcı münasibətinin inkişafına şərait yaradır. Estetik dəyərlər üç əsas mənanın sintezini özündə ehtiva edir: əşyəvi, psixoloji və sosial. Əşyəvi məna əşyaların xüsusi əlamətlərinin səciyyəsinə ifadə edir. Həmin əşyalar dəyər münasibətlərini özündə ehtiva edir. İkinci məna dəyərin ümumi ictimai anlayışını özündə əks etdirir. Estetik dəyərlərin əsas xüsusiyyəti insanın ətraf aləmə münasibətini göstərir. Bu dəyərlər real aləmin hisslər və mənəvi aləm baxımından təcəssümünü ifadə edir (2,102-107).

Estetik dəyərlərin bəzən ziddiyət təşkil edən xüsusiyyətləri diqqəti cəlb edir. Fəlsəfədə gözəlliyin mahiyyəti onun ifadə formaları ilə birlikdə ilk dəfə Platon tərəfindən araşdırılmışdır. Platon “Gözəllik nədir?” və “Gözəl nədir?” suallarına cavab axtarmışdır. Dəyərlər heç bir fiziki və psixi təbiətə malik olmalarına baxmayaraq, estetik baxımdan dəyərləndirilə bilər. Onların mahiyyəti faktiki varlıqla deyil, mənalandırmada ifadə olunur. Bu baxımdan estetik dəyərlər subyektiv səciyyə daşıyır. Onlar insanla əlaqələndirilir. Bir sıra obyektlərdə estetik dəyərlərin varlığı onların konkret olaraq hansı ictimai-tarixi münasibətlərə aidiyyatından aslıdır. Beləliklə, estetik dəyərlərin məzmunu daima ictimai-tarixi səciyyəli olur. Estetik dəyərlərin əsas növünü “gözəllik” anlayışı təşkil edir. İnsanın şüurunda dünyada dil mənzərəsinin formalaşmasında lingvistik və mədəni dəyərlərin dəyərlərin rolu problemi müasir dövrdə böyük aktuallıq kəsb edir. “Dünya mənzərəsi” termini ilk dəfə 19-cu əsrin sonu 20-ci əsrin əvvəllərində dünyanın fiziki mənzərəsi barədə işlədilmişdir. A.Y. Qureviç dünya modelini “koordinatlar şəbəkəsi” kimi təqdim edir. Alimin fikrincə, insanlar aləmi qavrayır və öz şüurunda onun mənzərəsini qururlar (7,140-142). Qureviçin fikrincə, hər bir mədəniyyətdə qarşılıqlı əlaqədə olan universal anlayışlar mövcuddur. Zaman, məkan, dəyişmələr, səbəb, miqdar, hissiyyat hissənin bütövə münasibəti və s. bu universal anlayışlara aiddir. Modelləşmiş simvolik strukturlara dil, mifologiya, din, incəsənət, elm və s. daxildir. Bu modelləşdirilmiş simvolik strukturlar funksional planda insanın həyat və fəaliyyətinin tənzimləyicisi kimi səciyyəliirlər (7,140-142).

Beləliklə, dünya modeli üç planda müəyyənləşir: 1) Dünyanın bütöv qlobal obrazı kimi dərk olunan dünya mənzərəsinin strukturu kimi; 2) Dünya mənzərəsinin prinsipi kimi; 3) Dünya mənzərəsinin konkret simvolik(semiotik) sistemlərdə reallaşması kimi. Dünya mənzərəsi obyektiv aləmin subyektiv obrazı olub ideal təşkil kimi səciyyəliirlər. İnsan cəmiyyəti insanların qarşılıqlı anlaşmasının və bir-birinin mənəvi aləminə daxil ola bilməsinin nəticəsində yaranır. Dünya modeli dil mənzərəsinin əksidir. Bu zaman dünya insan və ətraf aləmin qarşılıqlı münasibəti əsasında yaranır. M.M. Makovski dünya modelini işarə kimi ifadə edir. Dünya modeli öz strukturuna görə qlobal ideal obyektədir (13,14-21). Bu struktur fərqli işarələrlə təcəssüm olunur. Dünyanın qavranmasında dil xüsusi rola malikdir. Q.V. Kolşanskiyin fikrincə, dünya mənzərəsi dünya haqqındakı biliklərə sinonim səciyyə daşıyır. Bu zaman insanı əhatə edən maddi aləmin fəlsəfi anlayışı dialektik materializm nöqtəyi-nəzərdən məkan və zaman parametrlərində izah olunur (12,14-21). Dil insanın praktiki (fiziki) fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədar olan təfəkkürün əksətdirmə funksiyasını şüurda möhkəmləndirmə üsuludur. Dil insan təfəkkürünün maddi formasıdır. İnsanın şüurunda toplanan biliklər məcmusu dünyanın dil mənzərəsini yaradır. Müasir dilçilər dünyanın dil mənzərəsini insanın dünya haqqındakı biliklər məcmusu ilə əlaqələndirirlər. Dünyanın dil mənzərəsi insanın özünü və ətraf aləmi qavraması üsulunun kollektiv fəlsəfəsidir. O, əsrlərlə yaranır və dil daşıyıcısı olan insanın və xalqın mənəvi təcrübəsinə çevrilir. Müxtəlif dillərin daşıyıcıları milli xüsusiyyətlərə malik olub, dünyanı fərqli olaraq, yalnız öz dillərinin prizmasından başa düşürlər. V.İ. Karasik dildə dünyanın dəyər mənzərəsini açıqlayarkən aşağıdakı nəticələrə gəlir (11, 109-121):

1) Dünyanın dildə dəyər mənzərəsi ümumi bəşəri və müxtəlif nominativ obyektlərin birləşməsi nəticəsində yaranır. 2) Dildə dünyanın dəyər mənzərəsi qarşılıqlı əlaqədə olan dəyərləndirmə mühakimələri ilə müxtəlif mədəni kodexslərin münasibətini ifadə edir. 3) Dəyərləndirmə hər bir mədəni paradigmanın lazımi dəyərinin verilməsinə şərait yaradır. 4) Hər bir

müəyyən mədəniyyət tipi dünyanın dil mənzərəsində dəyər dominantları yaradır. 5) Həm kollektiv, həm də fərdi şüurda dünyanın dəyər mənzərəsi mövcuddur. 6) Eyni dil mədəniyyətinin müxtəlif sosial qrupları çərçivəsində dünyanın fərqli dəyər mənzərəsi mövcuddur (11, 109-121). Dəyərləndirmə və dəyərlər daima müxtəlif elm sahələrinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Dəyər mənası deskriptiv semantika ilə ziddiyət təşkil edir və dəyər obyektinin faktiki xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Dəyərləndirmə motivi həmişə obyektiv xüsusiyyət daşıyır. Gözəllik konseptinin estetik dəyərləndirilməsi dəyər nəzəriyyəsində xüsusi yer tutur. Konsept - mədəniyyət vahididir. Bu baxımdan konseptin özünəməxsus tərkib hissələri vardır. Dəyər əşyevi xüsusiyyətə malik deyildir. Dəyər obyektin tam mövcudluğunun mahiyyətidir. İnsanın çoxsaylı hissələri onların yönəldiyi obyektlərin də dəyərlərinin çox olduğunu sübut edir. Formal nöqtəyi- nəzərdən dəyərlər pozitiv və neqativ, nisbi və absolyut, subyektiv və obyektiv kimi növlərə ayrılır (16, 38-43).

Məzmununa görə dəyərləri əşyevi, məntiqi, etik, estetik, faydalı, lazımlı, həqiqi, gözəl və s. növlərə bölmək olar. Bütün xalqlar üçün ümumi dəyərlər müxtəlifdir. Bu dəyərlər hər bir xalqın milli obrazını yaradır. Dəyərlər sisteminin özünəməxsus cədvəli mövcud olur. Bu cədvəllər cəmiyyətin müxtəlif üzvləri və fərqli mədəniyyətlərdə müxtəlif olur. Eyni ideyalar və əşyalar bir xalqın dəyər cədvəlində ən yüksək nöqtədə, digər xalqın dəyər cədvəlində isə ən aşağı nöqtədə ola bilər. Bu dəyər cədvəlləri hər bir xalqın dünyagörüşü, milli mentaliteti, adət- ənənələri, tarixi özəlliyi və s. ilə bağlıdır. 1. Ümumbəşəri dəyərlər daha çox insan kütləsi tərəfindən zaman və məkanda tanınan dəyərlərdir. Onlara mühüm həyat həqiqətləri və əxlaq normaları daxildir. Məhəbbət, yaxın insana hörmət, şərəf, qayğı, dostluq və s. ümumbəşəri dəyərlərə daxildir. 2. Milli və etnik dəyərlər- Hər bir xalqın və ayrı-ayrı şəxslərin həyatında çox mühüm yer tutan dəyərlər milli və etnik dəyərlərdir. Hər bir xalqın mədəniyyətinin özəlliyi məhz ümumimilli dəyərlərlə əlaqədardır. 3. Qrup dəyərləri- Müəyyən bir qrupun davranış normaları (məsələn, ziyalıların, müxtəlif sənət və peşə sahiblərinin) qrup dəyərlərinə aiddir. 4. Şəxsi və fərdi dəyərlər- Bu dəyərlərə hər bir şəxsə doğma və əziz olan ideyalar, dünyagörüşü daxildir. Fərdi dəyərlərə ətraf ictimai-mədəni mühitin təsir göstərə bilər.

XX əsrin ortalarında dilçilikdə semantikaya yaranmış maraq dilin tərkibini və topologiyasını yeni aspektdə görməyə imkan yaratdı. Bir çox alimlərin söyləmə semantikasının tədqiqi sahəsindəki əsərləri əsasında sintaksisin müstəqil bölməsi cümlənin və dəyər məzmunlu söyləmələrin anlayış sistemi araşdırıldı. Formal aksiologiyada adətən əşyanın müsbət və ya mənfi səviyyəsi ifadə edilir. (Aksiologiya- məntiqin dəyər anlayışını tədqiq edən sahəsidir.) Dəyər anlayışı ilk növbədə dil işarəsinin subyektiv cəhəti ilə bağlıdır. Dildə subyektivlik və obyektivlik anlayışlarının əlaqələndirilməsi hələ V. Humboldtun və A. Potebnyanın əsərlərində müşahidə olunurdu. Dil ilk növbədə yaradıcı subyektin ifadəsidir. Hər bir nitq aktı ilk növbədə subyektin əşyaya münasibətini ifadə edən subyektiv faktor ilə bağlıdır (14, 86-93; 6, 106-110).

Bu yanaşma A. Potebnyanın məzmunundan formaya doğru nəzəriyyəsini ifadə edir. Bu nəzəriyyə əvvəllər digər elmlərdə araşdırılan bir çox kateqoriyaları dilçiliyin maraq dairəsinə cəlb edir. Məsələn, dəyər anlayışı hələ Platonun dövründən antik fəlsəfədə tədqiq olunurdu. Biz öz tədqiqatlarımızda dəyər anlayışının məntiqi aspektinə deyil, məhz dilçilik baxımından araşdırılmasına diqqət yetirəcəyik. Müasir dilçilikdə məntiq əsaslanan linqvistik dəyər sistemi yaranmışdır. Dəyər təfəkkür əməliyyatıdır. Bu əməliyyat zamanı əşyanın mənası dəyərləndirən subyektin nöqtəyi-nəzərindən müəyyənləşdirir (14, 86-93).

Dil vasitələri ilə ifadə olunduğuna görə dəyər dil elementlərinin xüsusiyyətinə çevrilir, onda dəyərləndirmə səciyyəsi yaranır. Dəyər aksioloji modallıqla səciyyələnir. Subyektiv dəyərləndirmə anlayışı söyləmin ümumi semantikasından da asılı ola bilər. Beləliklə, dəyər ayrı-ayrı leksemlərin deyil, ümumi söyləmin də əlaməti sayıla bilər. Bu zaman dəyər semantikasi əşyalara deyil, şəxslərin və hadisələrin səciyyələndirilməsinə aid edilir. Əşyaların dəyər semantikasi onların hər hansı bir şəxsə aid olduğu zaman mətnə müəyyənləşir. Bu isə əşyaların təbii xüsusiyyətləri və sosial funksionallığı ilə əlaqələndirilir.

Dəyər subyekt-dəyər verən və dəyərləndirən şəxsdir. Dəyərin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun semantikasında daima subyektiv faktor mövcuddur. Dəyər mənanın dəyərləndirmə aspekti kimi dildə bir çox ifadə vasitələrində işlədilir. E.M.Volfun fikrincə, dəyər strukturunda implisit və eksplisit elementlər iştirak edir. Bu bir daha sübut edir ki, dəyər obyekt təqdim olunur və ifadə olunur. Digər tərəfdən tam-absolyut dəyərləndirmədə danışanın şüurunda dəyər şkalası və stereotiplər mövcud olur. Beləliklə, dəyərləndirmənin modal çərçivəsinə aşağıdakı elementlər daxil olur: dəyərləndirmə obyekt, dəyər şkalası, dəyər stereotipi və dəyər aspekti, aksioloji predikativlər, dəyər motivi. E.Sepirin ardınca E.M.Volf qeyd edir ki, lingvistik təhlildə eksplisitlik və implisitlik problemi mühüm əhəmiyyətə malikdir (4, 104-109).

Dəyər şkalasına strukturun dəyər elementləri daxil olur. N.D.Arutyunova dəyər subyektinin obyektə qarşılıqlı təsiri əsasında yaranmış bölgünü əsas götürür. Alim qeyd edir ki, dəyər mənası insan tərəfindən qavranılan obyektiv aləmi əks etdirən deskriptiv semantikaya qarşı qoyulur. Dünyanın dəyər mövqeyindən bölgüsü ətraf aləmin obyektiv əlamətləri əsasında aparılan bölgüdən tamamilə fərqlənir. Bütün dəyər mənalı iki qrupa bölünür: 1) Ümumi dəyər mənalı; 2) Xüsusi dəyər mənalı. Birinci qrupa sensor dəyərlər daxil edilir. Bu dəyərlər aşağıdakılardan ibarətdir: a) Sensor dad dəyərləri; b) Psixoloji dəyərlər. Bunlar da öz növbəsində intellektual və emosional dəyərlərə bölünür (4, 104-109). N.D.Arutyunova bu dəyərləri dəyərin fərdləşmiş növü hesab edir (1, 12-14). İkinci qrupa absolyut dəyərlər daxildir. Bu dəyərlər də öz növbəsində iki qrupa bölünür: 1) Estetik dəyərlər: Bu dəyərlər sensor və psixoloji xüsusiyyətlərin birləşməsi nəticəsində yaranır: gözəl, çox gözəl. 2) Etik dəyərlər: Bu dəyərlər əxlaq normalarını özündə ehtiva edir.

Dəyərləndirmə aspektində obyektiv aləm və insan arasındakı münasibətlər dilin semantikasında mürəkkəb və çoxcəhətli formada əks olunur. Dəyərin ən əsas və mühüm ifadə vasitəsi sözdür. Dəyər kategoriyası sözün məzmununa daxildir. N.D.Arutyunovanın fikrincə, dəyər danışanın predmetə olan müsbət və mənfi münasibətini əks etdirən semantik əlamətidir (1, 12-14). Dəyər sözün denotativ-siqnifikativ məzmununa daxil olaraq, sosial kollektiv tərəfindən əşyaya verilən real əlaməti səciyyələndirir. Dəyər predmetə göstərilən müsbət və mənfi münasibətdir. Bu münasibət rəşional və ya emosional ola bilər. Bu baxımdan həmin münasibəti ifadə edən dəyər də rəşional və ya emosional ola bilər. Əşyaların əlamətləri sosial kollektiv tərəfindən müxtəlif əsaslarla müsbət və ya mənfi dəyərləndirilir. Həmin dəyərlərə əxlaqi, etik, intellektual, estetik və.s. dəyərlər daxildir. Emosional dəyərin əsasında predmetə yönəlmiş emotiv-dəyər münasibəti dayanır. Emosional dəyər ümumiyyərlə psixoloji qanunauyğunluqlarla şərtlənir və emotivlik semantik əlaməti formasında sözün konnotativ məzmununa daxil olur. Bu semantik əlamət dünyanın dil mənzərəsinə aid olub, solum üçün obyektivlik səciyyəsi daşıyır. Bu zaman sözün daxili formasının “özülünü” semantik əlamət təşkil edir. Dəyərin rəşional və emosional növlərə bölünməsi ilk növbədə subyektiv dəyərin struktur elementi ilə əlaqədardır, çünki dəyər semantikasi digər mənə elementlərindən daha çox danışan subyektdən asılıdır.

Nəticə. Tədqiqatımızın məntiqi baxımdan dəyər bildirən sözlərin qrammatika, sintaktik və semantikasi ilə onların kommunitativ xüsusiyyətləri və gündəlik canlı nitqdə işlədilməsi ilə əlaqədardır. Dəyər anlayışının bu böyük sahəsindən tədqiqatımızda bizi estetik dəyərin dildə ifadəsi və hər hansı dəyər obyektinin “gözəllik” anlayışına münasibəti maraqlandırır. Estetika və etikanın fəlsəfi izahında estetika ilk növbədə xarici, etikanın isə daxili dəyəri ilə ifadə etdiyi göstərilir. Estetik dəyərə ilk növbədə dəyərin ümumi əlamətləri: subyekt, obyekt, dəyərin əsası və dəyərin özü daxildir. Dəyərləndirmə zamanı subyektin obyektə münasibəti normanın əsasını təşkil edir. Fikrimizcə subyektiv-obyektiv -normativ əlaqə estetik dəyərin təbiətini çox adekvat şəkildə ifadə edir. Çünki hər hansı bir predmet ilk növbədə subyekt tərəfindən müəyyən normalar əsasında dəyərləndirilir. Bu zaman normaya uyğunluq və ya qeyri-uyğunluq meyarları əsas götürülür.

Ədəbiyyat

1. Арутюнова Н.Д.Аксиология в механизмах жизни и языка //Сб. Проблема структурной лингвистики. Москва: Наука,1984, с. 12-14
2. Богуславский В.М.Типология значений образных средств выражения оценки внешности человека. Москва, 1995, с. 102-107
3. Брожик В. Марксистская теория оценки. Москва: Прогресс,1982, с. 41-46
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва, 2002, с. 104-109
5. Гранин Ю.Д. О гносеологическом содержании понятия «оценка»// Вопросы философии. -1987 № 6 стр.59-72
6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. Москва, 1984, с. 106-110
7. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. Москва, 1972, с. 140-142
8. Гуревич П.С. Философия культуры. Москва, 1994, с. 120-123
9. Дробницкий О.Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей // Сб.: Проблема ценности в философии. М.-Л.: Наука, 1996, с.18-96
10. Ивин А.А. Основания логики оценок. Москва: Наука, 1970, с. 14-21
11. Карасик В.Н. Антология концептов. Т.1. Волгоград, 2005, с. 109-121
12. Колшанский Г.В. Соотношение субъективного и объективного в языке. Москва: Наука, 1975, с. 14-21
13. Маковский М.М. Язык-миф-культура. Символы жизни и жизнь смыслов. Москва: Наука, 1996, с.14-21
14. Потебня А.А. Мысль и язык. Москва: Изд.: Лабиринт, 1999, с. 86-93
15. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. Москва, 1998, с. 34-52
16. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва, 2000, с. 38-40

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Саламова Зейнаб Сейфар кызы

Резюме

В настоящей статье всесторонно рассматривается вопрос формирования эстетической оценки в языковой картине мира. Статья посвящена анализу эстетических оценок в их языковом выражении и выполнена в русле лингвокультурологических исследований. Актуальность данной статьи определяется следующими моментами: Лингвокультурологическое моделирование действительности является одним из наиболее активно развивающихся направлений языкознания; вместе с тем многие вопросы этой области знания, в том числе и лингвокультурная специфика эстетической оценки, остаются недостаточно изученными. Эстетическая оценка есть сложный феномен, который находит различные способы выражения в языке, имеет определенную структуру. Существуют также универсальные и специфические характеристики эстетической оценки, которые могут быть объективно установлены методами лингвистического анализа; этнокультурная специфика эстетической оценки связана с культурными доминантами поведения.

AESTHETIC ASSESSMENT IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

Salamova Zeynab Seyfar

Summary

The article studies the question of the formation of aesthetic assessments in the linguistic picture of the world in detail. The article is devoted to the analysis of aesthetic assessments in their linguistic expression and is carried out on the basis of linguo-cultural researches. The relevance of this article is determined by the following moments: Linguo-cultural modeling of activity is one of the most actively developing areas of linguistics. However, many questions of

this area of knowledge, including the number and linguo-cultural specificity of aesthetic assessment, remain insufficiently studied. Aesthetic assessment is a complex phenomenon, which has different ways of expression and a definite structure in the language. There are also universal and specific characteristics of aesthetic assessment, which can be objectively established by the methods of linguistic analysis; ethnocultural specificity of aesthetic assessment is associated with cultural dominance of behavior.

Rəyçi: prof. Zəmfira Əliyeva

BSU Avropa dilləri kafedrasının 22 noyabr 2021-ci il tarixli iclasın 03 saylı protokolu

Daxil olma tarixi 23 noyabr 2021-ci il

UOT:82.

ПЕРЕВОД РЕАЛИЙ СВЯЗАННЫЕ С ПИЩЕЙ И НАПИТКАМИ В РОМАНЕ М. БУЛГАКОВА «МАСТЕР И МАРГАРИТА» НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ, КАЗАХСКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ

Тукумбаева Алтын Даулеткановна

Докторант кафедры «Теории и практики перевода»

Бакинский Славянский Университет

tukumbayeva@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассматриваются одна из классификаций бытовых реалий связанных реалий с пищей и напитками. А также выявлены основные способы перевода с русского языка на азербайджанский, казахский и английские языки. Проводится сравнительно-сопоставительный анализ и рассмотрены пять основных способа перевода реалий по В. С. Виноградову.

Açar sözlər: realilərin tərcüməsi, transliterasiya, kalkalaşma, təsviri, hypo-hiperonik tərcümə, bənzətmə.

Key words: translation of realities, transliteration, calque, descriptive translation, hypo-hyperonymic translation, assimilation.

Ключевые слова: перевод реалий, транслитерация, калькирование, описательный, гипо-гиперонический перевод, уподобление.

На сегодняшний день многие лингвисты и учёные в переводоведении проявляют огромный интерес к исследованию реалий. Причина тому отсутствие соответствующих национальных эквивалентов, в особенности недостаточное количество лексических аналогов, ведь специфика языка содержится именно в этих лексических единицах, которые не имеют соответствующего словарного перевода в переводном языке. Русский лингвист Л. Н. Соболев утверждал, что реалии это – «... бытовые и специфические национальные слова, и обороты, не имеющие эквивалентов в быту, а, следовательно, и на языках других стран. Потому что этих предметов и явлений нет в других странах.» [Соболев, 1952, с. 281]. По мнению Л. Л. Нелюбина, реалии это: «Слова или выражения, обозначающие предметы, понятия, ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке. Разнообразные факторы, изучаемые внешней лингвистикой и переводоведением, такие как государственное устройство данной страны, история и культура данного народа, языковые контакты носителей данного языка и т.п. с точки зрения их отражения в данном языке». [Нелюбин, 2003, с. 178]. Благодаря этим определением, у нас появилось общее понятие и представление что подразумевает за собой реалий. Исходя из этого, каждый переводчик должен знать также и классификацию реалий, поскольку это позволит переводчику правильно распределять реалий и с помощью чего сможет